

Юридичні науки

УДК 347.5

Морозова Альона Олександрівна

студентка міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Морозова Алёна Александровна

студентка международно-правового факультета

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Morozova Alyona

Student of the International Law Faculty of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Яроцький Віталій Леонідович

доктор юридичних наук, професор

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Яроцкий Виталий Леонидович

доктор юридических наук, профессор

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Scientific director:

Yarotsky Vitaliy

Doctor of Law, Professor

Yaroslav Mudryi National Law University

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

ОСОБЕННОСТИ ВОЗМЕЩЕНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

FEATURES OF REDUCING MORAL DAMAGE

Анотація. В статті досліджуються особливості відшкодування моральної шкоди за цивільним законодавством України, зокрема аналізуються сутність і зміст моральної шкоди, статус суб'єктів, які можуть бути позивачами у відповідній категорії справ та відповідна судова практика.

Ключові слова: моральна шкода, страждання, позов, відшкодування, докази.

Аннотация. В статье исследуются особенности возмещения морального вреда по гражданскому законодательству Украины, в частности анализируются сущность и содержание морального вреда, статус субъектов, которые могут быть истцами в соответствующей категории дел и соответствующая судебная практика.

Ключевые слова: моральный вред, страдания, иск, возмещение, доказательства.

Summary. The article examines the peculiarities of non-pecuniary damage under civil law of Ukraine, in particular, the essence and content of moral harm, the status of subjects that may be plaintiffs in the relevant category of cases and the relevant jurisprudence are analyzed.

Key words: moral harm, suffering, claim, compensation, proofs.

Постановка проблеми. В сучасних умовах особливої актуальності набуває питання щодо створення розвиненого механізму реалізації прав і свобод, зокрема права фізичних та юридичних осіб на компенсацію моральної шкоди. На відміну від відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди є порівняно новим інститутом для вітчизняного цивільного права. На сьогоднішній день позов про відшкодування моральної шкоди набуває все більшої популярності, що свідчить про зростання правосвідомості та правової культури громадян.

Моральна шкода – категорія глибоко суб'єктивна та оціночна і у своєму виникненні, коли постає питання про наявність підстав для її матеріальної компенсації, і у грошовому вимірі, коли визначається розмір її компенсації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти відшкодування моральної шкоди досліджували наступні науковці: Волков С. С., Дзера О. В., Маріц Д. О., Павловський Н. В., Сліпченко О. І., Толкачов Д. І., Фурса С. Я., Шимон С.І. та ін.

Виклад основного матеріалу. В теорії права залежно від можливості обчислення грошової оцінки шкода поділяється на майнову та немайнову (моральну шкоду), під якою розуміють всі фізичні і моральні страждання фізичної особи, які були завдані внаслідок протиправних дій іншої особи. Якщо стосовно майнової шкоди не виникає будь-яких суперечностей у чинному законодавстві, то щодо моральної шкоди до сьогоденішнього часу виникають суперечки і немає єдиної, остаточної думки щодо відшкодування моральної шкоди [1, с. 40].

Слід зазначити, що процесуальним засобом звернення до суду загальної юрисдикції буде позовна заява, яка оформлюється відповідно до вимог ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), де у п. 3 йдеться про зміст позовних вимог. Щодо структури позову, то його елементами є: предмет, підстави та зміст. Виходячи із розуміння предмета позову в даній категорії справ, слід говорити про вимогу до суду щодо припинення, ліквідації правопорушення, відновлення стану особи, відшкодування завданої моральної шкоди тощо. Підставами позову будуть взаємопов'язані обставини, які свідчать про факт правопорушення, а також негативні моральні наслідки, спричинені правопорушенням. У змісті позовних вимог доцільно сформулювати конкретні вимоги позивача до відповідача, які перший вимагає задовольнити у судовому рішенні,

тобто тут мають встановлюватися не тільки способи ліквідації правопорушення, а й конкретні цифри щодо відшкодування завданої моральної шкоди [2].

Щодо суб'єктного складу, то позивачами у справі можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (п. 4 частини другої ст. 23 ЦК України). Стосовно фізичних осіб та перевірки їх процесуального становища як позивача у справі слід враховувати положення частини другої ст. 23 ЦК України, де, на жаль, не зовсім чітко сформовано підстави позову. Фактично, у цій нормі відмежовуються різні за правовим значенням обставини, оскільки частина обставин пов'язується з фізичним болем та душевними стражданнями, а приниження честі, гідності та ділової репутації розглядається як самодостатня обставина прояву моральної шкоди. Так само складно говорити й про сприйняття застосованого виразу «фізичний біль та страждання», оскільки сполучник «та» відмежовує «фізичний біль» від «страждання», хоча ці поняття нерозривно пов'язані [3, с. 107].

Нагадаємо, що моральна шкода, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Фактично, у цій нормі відмежовуються різні за правовим значенням обставини, оскільки частина обставин пов'язується з фізичним болем та душевними стражданнями, а приниження честі, гідності та ділової репутації розглядається як самодостатня обставина прояву моральної шкоди. Так само складно говорити й про сприйняття

застосованого виразу «фізичний біль та страждання», оскільки сполучник «та» відмежовує «фізичний біль» від «страждання», хоча ці поняття нерозривно пов'язані [4].

Якщо ж сприйняти каліцтво як травму, що призводить до втрати працездатності, то більш сильним за фізичний біль буде вважатися емоційний стан особи, яка усвідомлює, що надалі її життя буде пов'язане з інвалідною коляскою тощо. Тут можна навіть не акцентувати увагу на тому, що законодавець застосував термін «страждання», а в інших випадках використовує поняття «душевні страждання». Виходить, щоб вимагати в інтересах позивача відшкодування моральної шкоди, адвокату необхідно обґрунтувати не тільки факт каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я позивача, а й обставини наявності «фізичного болю» та «страждань». Така позиція законодавця є неоднозначною порівняно із приниженням честі, гідності та ділової репутації через те, що будь-яке каліцтво чи інше ушкодження здоров'я, безперечно, призводить до завдання моральної шкоди і пов'язане з душевними стражданнями.

Більше того, поняття «протиправна поведінка», застосоване у п. 2 частини другої ст. 23 ЦК України, поглинає переважну більшість інших проявів моральної шкоди. Наприклад, поширення в засобах масової інформації відомостей, які принижують честь, гідність та ділову репутацію особи, буде підставою для відшкодування завданої моральної шкоди у тому випадку, коли такі відомості не відповідають дійсності тощо. Знищення та пошкодження майна так само можна розглядати як підставу для відшкодування моральної шкоди лише тоді, коли такі дії були протиправними. З наведеного аналізу можна зробити загальний висновок, що лише протиправні дії можуть слугувати підставою для відшкодування моральної шкоди, а згідно з п. 2 частини другої ст. 23 ЦК

України перелік підстав для відшкодування моральної шкоди жодним чином не обмежений [4].

Разом з тим, варто відмітити, що положення п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України закріплюють, що душевні страждання фізична особа може отримати від протиправної поведінки як щодо неї самої, так і щодо членів її сім'ї чи близьких родичів. У даному разі при розгляді справи за такою підставою позивачеві чи його представнику слід доводити наявність факту впливу правопорушення (протиправної поведінки) на членів його сім'ї чи близьких родичів. На підтвердження даної обставини слід надати відповідні докази та довести наявність причинного зв'язку між станом позивача і правопорушенням та його наслідками щодо членів його сім'ї чи близьких родичів, тобто в такому разі позивач отримує додаткову психологічну травму через хвилювання за близьких. При цьому, позивач зобов'язаний також надати суду докази, які підтверджуватимуть факт його родинних та сімейних стосунків з особами, які постраждали від правопорушення.

Щодо п. 4 частини другої ст. 23 ЦК України, де йдеться про приниження честі та гідності фізичної особи, то в ньому не зазначено про те, що від таких дій відповідача позивач отримав душевні страждання, проте такий стан особи, безперечно, є загальновизнаним, оскільки абсолютна більшість фізичних осіб дбає про свою репутацію, особливо ділову, що позначається на зайнятості, рівні доходів тощо. Тому можна погодитися з тими вченими, які підіймають проблемне питання про творчу репутацію фахівців і необхідність охорони і захисту не тільки авторського права, а й самого автора від приниження його творчої репутації [5, с. 20], що може проявлятися в необґрунтованій і безпідставній критиці як самого автора, так і його інтелектуального продукту.

Щодо юридичної особи, то вона може бути позивачем у даній категорії справ за умови, що була принижена її ділова репутація (п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України). Зрозуміло, що такий критерій моральної шкоди, як «фізичний біль та душевні страждання», не може бути притаманний юридичній особі, але смисл поняття «ділова репутація юридичної особи» складніший за поняття «ділова репутація фізичної особи». Це можна пояснити тим, що ділової репутації юридична особа набуває не тільки за рахунок кваліфікованої, бездоганної підприємницької, благодійної чи іншої діяльності, а й за рахунок прихованої та прямої її реклами, наявності про неї відомостей в регіонах, по всій Україні та за її межами тощо. Тому ці аспекти мають враховуватися, коли відбувається приниження її ділової репутації.

Цілком зрозуміло, що при розгляді зазначеної категорії справ суддя вивчає широке коло оціночних понять: ступінь фізичних та моральних страждань, майнове становище відповідача, індивідуальні особливості особи та інші обставини, які заслуговують на увагу та свідчать про тяжкість перенесених страждань тощо [6, с. 3-4].

Щодо ступеня фізичних та моральних страждань, то тут слід погодитися із вченим С.І. Шимон, яка вказує, що для визначення глибини фізичних та душевних страждань мають значення такі критерії: - характер страждання (прості переживання; душевні страждання, страждання, пов'язані з фізичним болем);- тяжкість ушкодження здоров'я (легке, середньої тяжкості, тяжке);- вид душевних страждань (занепокоєння, нервозність, сором, приниження, страх, відчай);- глибина страждань (незначний фізичний або душевний біль, значний біль, сильний біль, нестерпний біль, біль руйнівної для здоров'я сили) [7, с. 420-421].

Отже, ступінь тяжкості страждання охоплює критерії як самого характеру страждання, так і тяжкості ушкодження здоров'я, і це цілком

зрозуміло, але не конкретизовано. Щодо обставин, які свідчать про тяжкість перенесених страждань, то фактично вони є обставинами справи, тобто мають входити до предмета доказування та підтверджуватися відповідними доказами.

Як звертається увага в науковій літературі, при розгляді даної категорії справ суд має враховувати матеріальний стан особи, яка заподіяла шкоду [6, с. 4]. Видається, що для вирішення питання про розмір відшкодування слід виходити з матеріального стану відповідача на момент завдання шкоди, а також враховувати посаду правопорушника, який всупереч посадовим обов'язкам порушує права осіб.

Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України, моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При цьому при визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості [4]. Разом з тим, існує думка щодо недоцільності на рівні закону визначати мінімальний чи максимальний розмір відшкодування моральної шкоди. Аргументується така думка тим, що законодавець розраховує на зважене врахування судами всіх обставин, за яких була заподіяна моральна (немайнова шкода). Позивач, незалежно від особливостей справи, повинен обґрунтувати розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди. При цьому, деякі вчені вважають, що необхідно розробити принципи мінімальної та максимальної межі визначення розміру оцінки моральної шкоди. В історії такий принцип

відшкодування моральної шкоди був закріплений у ЦК УРСР 1963 р. Так, згідно зі ст. 440-1 Цивільного кодексу УРСР розмір відшкодування не міг бути менш ніж п'ять мінімальних розмірів заробітної плати [8, с. 40].

Сьогодення показує, що суди, ухвалюючи рішення і встановлюючи розмір відшкодування моральної шкоди, керуються ст. 23 ЦК України, а саме враховують ступінь вини особи, що завдала шкоди, характер правопорушення та інші обставини. Наприклад, Колегія суддів судової палати Апеляційного суду м. Києва, розглянувши цивільну справу за апеляційною скаргою Г.В.Д. до Відкритого акціонерного товариства «Укртелеком», ухвалила рішення від 7 квітня 2006 року, згідно з яким зобов'язала стягнути з останнього відшкодування моральної шкоди на користь позивача у сумі 30 000 грн., мотивуючи це тим, що відповідач відразу після нещасного випадку не склав акт про нещасний випадок, несвоєчасно виконав рішення суду першої інстанції, не подав до Фонду соціального страхування від нещасних випадків документів, необхідних для відшкодування позивачу шкоди у зв'язку з пошкодженням здоров'я. У будь-якому випадку справедливим є твердження про те, що моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, позаяк немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз [9, с. 169]. Крім того, до предмета доказування слід обов'язково включати з'ясування способу відшкодування моральної (матеріальної) шкоди [6, с. 4].

Висновки. Таким чином, в процесі проведеного дослідження ми дійшли висновку, що моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших

негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Вона полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс містить офіційне тлумачення поняття моральної шкоди, критерії та порядок визначення розміру відшкодування, в практиці виникають труднощі застосування цих норм, що обумовлює актуальність дослідження процесуальних аспектів відшкодування моральної шкоди. Найскладнішим моментом при оформленні позовної заяви про відшкодування моральної (немайнової) шкоди був і є збір доказів, які доводять факт спричинення моральної шкоди та розмір такої шкоди.

Література

1. Павловський Н. В. Особливості захисту моральних благ за цивільним законодавством України. Актуальні проблеми політики. 2006. Вип. 29. С. 40-47.
2. Цивільний процес України: академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.
3. Толкачов Д. І. Діяльність адвоката у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: матеріальні та процесуальні аспекти. «Вісник Вищої ради юстиції». № 2 (6). 2011. С. 103-117.

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. 2003 р., № 40, стаття 356.
5. Волков С.С. Нові тенденції охорони і захисту прав у сфері інтелектуальної власності: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Інститут міжнародних відносин. К., 2011. 20 с.
6. Сліпченко О.І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Автореф. канд... юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. С. 3–4.
7. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України: У 2 т.. За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2011. Т. 1 1080 с.
8. Солодко Е. Моральный вред. Понятие и порядок возмещения // Бизнес. 1994. №8. С. 40-43.
9. Маріц Д. О. Відшкодування моральної шкоди у договорах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Часопис Київського університету права, 2013/2. С. 169-171.